

GAZÂLÎ

İBADETLERİN RUHU

İBADETLERİN RUHU

(İhyâ'dan Seçmeler)

İmam Gazâlî

Çeviren: Muhammed Coşkun

BİRİNCİ BÖLÜM
NAMAZ

Namaz İbadetinin Önemi ve Manevi İncelikleri

Kullarını lütfuna ve nimetlere gark eden, dinin ve ibadetlerin nurları ile onların kalplerini îmâr eden, Arş-ı Celâlınden dünya semasına tenezzül buyurmak sûretiyle rahmet derecelerinden bir nebze izhar etmiş olan¹, “Dua eden yok mudur, icabet edeyim; af dileyen yok mudur, affedeyim” buyurarak kullarını kendisinden niyazda bulunmaya ve duaya teşvik eden ve böylelikle Celâl ve Kibriyâ sıfatları ile bütün mülk sahiplerinden üstün ve yegâne olan, rahmet kapılarını ardına kadar açıp perdeleri kaldırması ve kullarına gerek cemaat halinde gerek yalnız başlarına Namaz ibadetiyle münâcâta bulunma imkânı ve ruhsatı bahşetmesi, hatta onları bu ruhsatı kullanma hususunda teşvik etmesi ve onlara çağrıda bulunma lütfunu göstermesi ile bütün sultanlardan farklı ve üstün olan Allah’a hamdolsun. Diğer bütün sultanlar, hediye ya da rüşvet almadan tebaalarından biriyle kolay kolay görüşmez iken O, kullarına kendisine dua etmeleri (münâcâta bulunmaları) için çağrı yapmaktadır. O, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Lütfu sonsuz, ihsanı sınırsız, kudreti engin ve şânı çok yücedir.

1 Bkz: İthâfu’s-Sâde

Salât ve selam da; O'nun seçkin peygamberine, hâlis velisine ve onun karanlıkları aydınlatan, insanlara hidâyet yolunu gösteren Ehl-i Beytine ve sahabelerine olsun.

Öncelikle şunu bilesin ki, Namaz dinin direği, iman kuvveti ile hakkı âyan beyan görmenin yolu,² kulları ilahî huzura yakınlaştıracak yolların en üstünü, ibadetlerin en azizidir. Bu ibadetle ilgili fikhî konuları el-Vasît³, el-Basît⁴ ve el-Azîz⁵ gibi eserlerimizde genişçe ele almış, konuyla ilgili en ince detayları ve en nadir görülecek hususları dahî açıklamıştık. Böylece bu hususlarda fetva verme makamında olan kimselerin başvuraacağı temel bir kaynak ortaya koymayı amaçlamıştık. Şimdi ise, ahiret yoluna koyulmuş kimsenin Namaz ibadeti ile ilgili olarak muhakkak bilmesi gereken fikhî yönleri ve özellikle de manevî/batınî hususları ele alacak, fıkıh ilminde genellikle konu edilmeyen huşû', ihlâs, niyet gibi hususların ince ve derin anlamlarını ortaya koyacağız.

Namaz İbadetinin Temelinde Yer Alan Kalp Amellerinin Manevî/Batınî Şartları

Bu bölümde Namazın huşû'yla ve kalp huzuruyla (kalbin bütünüyle Allah'a yöneltilmesi ile) irtibatından söz edecek ve ardından da, Namazdaki manevî yönlerin neler olduğunu, bunların nasıl elde edileceğini ve bunlarla ilgili eksikliklerin nasıl giderileceğini ele alacak, başından sonuna kadar Namazın bütün rükünlerini inceleyerek bu rükünlerde riâyet edilmesi gereken manevî yönleri tafsilatlı bir şekilde ortaya koyacağız. Böylece ahiret yolcusunun bu şartlara riâyet ederek

2 Bkz: İthâfu's-Sâde

3 el-Vasît fi'l-Mezheb

4 el-Vasît fi'l-Mezheb

5 el-Azîz Şerhu'l-Vecîz

îfâ edeceği Namaz ibadeti, Hakk'a doğru olan yolculuğunda ona azık olacaktır.

Huşû' ve Kalp Huzuru (Kalbin Bütünüyle Allah'a Yönelmesi)

Namazda huşû' ve kalbin bütünüyle Namaza hasredilmesi şarttır ve bunun birçok delili vardır. Bunlardan biri; *"Beni anmak için Namaz kıl"*^(Taha, 20/14) âyetidir. Bu âyetin zahirinden, Namaz esnasında zikrin (Allah'ı anmanın) vacip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Gaflet ise zikrin tam tersidir. Bütün bir Namaz boyunca Allah'ı zikretmeyen, yani gafil olan bir kimse, nasıl "Allah'ı anmak için Namaz kılmış" olabilir ki?!

Bir diğer delil de; *"Sakın gafillerden olma!"*^(A'raf, 7/205) âyetidir. Burada açıkça gaflet haram kılınmış ve yasaklanmıştır.

Yine bir başka âyette Yüce Allah; *"Sarhoş iken, ne söylediğinizi bilir duruma gelinceye kadar, Namaza yaklaşmayınız"*^(Nisa, 4/43) buyurmaktadır. Burada sarhoş kimsenin Namaza yaklaşmasının yasaklanmasının sebebinin "söylediği şeyi anlamamak" olduğu ifade edilmiştir. Bu sebep, Namazda dünyevî düşüncelere dalıp giden ya da vesveselere kapılan kimseler için de geçerlidir.

Hz. Peygamber^(sav), bir hadis-i şerîfinde; *"Namaz sırf temeskün (Allah'ın huzurunda meskenet) ve tevazudan ibarettir"*⁶ buyurmuştur. Hadis'in başında yer alan *"innema"* edatı hasr ifade eder, yani *"bu cümlede söylenen şeyler olmaksızın Namaz olmaz"* anlamı verir. Nitekim fıkıh âlimleri Hz. Peygamber'in^(sav), *"Şüfa (komşuluk) hakkı ancak iki komşunun arazisinin bir yol ile ayrılmadığı durumlarda geçerlidir"*⁷ ifadesinin başındaki *"innema"* edatını bu şekilde (hasr şeklinde) anlamışlardır.

6 Tirmizî, 385

7 Buharî, 2213; Müslim, 1608

Diğer taraftan Hz. Peygamber^(sav); “*Kimin Namazı kendisini kötülükten ve gûnahtan uzaklaştırmıyorsa, o Namaz onu Allah’tan iyice uzaklaştırır*”⁸ buyurmuştur. Gaflet içindeki kimsenin Namazının, kendisini kötülükten ve gûnahtan uzaklaştırmayacağı açıktır.⁹

Bir başka hadis-i şerifinde Hz. Peygamber^(sav); “*Sabahlara kadar*¹⁰ *Namaz kılan nice kimseler vardır ki, kıldıkları Namazdan kendilerine düşen sadece yorgunluk ve bitkinliktir*”¹¹ buyurmuştur. Bu ifadesiyle Hz. Peygamber^(sav), gaflet içinde Namaz kılanlardan başkasını kastetmiş değildir.

Yine Hz. Peygamber^(sav); “*Kulun Namazından nasibi, ondan anladığı kadardır*”¹² buyurmuştur. Bu hadisin izahını şu şekilde yapmak mümkündür: Namaz kılan kişi esasen Yüce Allah’ın huzurundadır ve O’nunla başbaşa konuşma (münâcât) halindedir. Nitekim Namazın böyle bir ibadet olduğunu bildiren rivâyetler mevcuttur.¹³ Bu durumda, gaflet içerisinde söylenen sözlerin Allah ile münâcât olması kesinlikle söz konusu değildir. Bu durum, Namazın bir münâcât hali olması ile hususen ilgilidir. Nitekim insan, mal-mülk tutkusuna ters düşen ve nefse ağır gelen Zekât ibadetini ya da nefsin gücünü kıran ve Allah düşmanı şeytanın aleti durumundaki istek ve arzuların (hevâ ve hevesin) kuvvetini zayıflatan Oruç ibadetini gaflet içerisinde yerine getirirse dahî, bu iki ibadet, böylesi bir gaflet durumunda bile birtakım maksatları hâsıl edebilir. Aynı durum Hac ibadeti için de geçerlidir, zira Hac ibadetinde insanın vatanından ayrılması, mal harcaması, uzun yolculuk yapması gibi oldukça meşakkatli birtakım zorluklar bulunur. Kişi bu

8 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 11/54

9 Bkz: İthâfu’s-Sâde

10 Hadiste geçen “kâim” kelimesi, Şerefuddin el-Münâvî (vf. h. 871) tarafından çeviride verdiğimiz şekilde açıklanmıştır. Bkz: İthâfu’s-Sâde

11 İbn Mace, 1690

12 Ebu Davud, 796

13 Bkz: Buhârî, 405; Müslim, 551

ibadetleri (Zekât, Oruç ve Hac) ister tam bir kalp teslimiyeti ve huşu' ile ister gafletle yapsın, bu ibadetler her halükarda insan nefesine zor gelir ve maksadı hâsıl edebilir. Oysa Namaz ibadetine bu tür zorluklar söz konusu değildir. Bu ibadette sadece ayakta durma, zikir, kıraat, rükû, secde ve oturuş gibi rükünler söz konusudur; dolayısıyla bu ibadetin maksadı hâsıl etmesi için, muhakkak huşu' içerisinde yapılması gerekir.

Namazda yerine getirilen bu rükünleri sırasıyla ele alacak olursak;

Zikir; insanın kendisini gözden geçirmesi, Rabbi ile konuşması (muhavere etmesi), O'nunla başbaşa olup dua etmesidir (münâcât). Bu rükünü yerine getiren kişi ya bu durumun farkına varır ve bunu hedefler ya da gaflet içinde sadece belli harfleri telaffuz etmekle yetinir. İkincisini yapan kişi bu ibadeti sadece birtakım harflerin telaffuzundan ibaret görmekle adeta onu "dilin imtihanı" gibi görmüş olur. Bu durum tıpkı Orucu bir tür "mide imtihanı" (mide egzersizi), Haccı bedensel/fiziksel bir imtihan ve Zekâtı da, kalbin çok sevdiği maldan ayrılması şeklinde bir imtihan olarak görmeye benzer ki, bütün bu ibadetleri bu şekilde değerlendirmek yanlıştır. Zira gaflet içindeki bir kimsenin dilini kıpırdatıp birtakım hezeyanlar seslendirmesi, hiç de zor değildir ve bunda imtihan sayılacak amelî bir yön de yoktur. Aksine, zikirden maksat, harflerin ve kelimelerin iç dünyaya, kalbe tercüman olmasıdır ki, bunun gerçekleşmesinin tek yolu da, o harflerin telaffuz edildikleri esnada kalbin de hazır bulunması, ona yönelmesidir.

İnsanın kalbi gaflet içinde olduktan sonra, dilinin Fatıha Sûresi'ndeki, "*Rabbimiz, bizi dosdoğru yola hidâyet et*" âyetini okuması nasıl niyaz ve münâcât olabilir ki? Bu âyeti okuyan kişi, okuduğu şeyin bir dua ve münâcât olduğunu düşünmüyorsa, sadece bu sözü dil ile telaffuz etmenin, hele de belli bir alışkanlık kazandıktan sonra, ne gibi bir zorluğu, bir imtihanı olabilir ki?! İşte zikir konusunda riâyet edilmesi gereken önemli

nokta budur. Hatta bir kişi, “Ben falan kişiye teşekkür edeceğim, ona övgü ve senâda bulunacağım, kendisinden bir ihtiyacımı gidermesini talep edeceğim” diye yemin etse ve bu söylediklerini ifade eden kelimeleri uykuda iken sayıklasa, yeminini yerine getirmiş sayılmaz. Dahası, bu kişi, kendisinden söz konusu isteklerde bulunacağı kişi ile karanlık bir ortamda yan yana gelmiş bulunsa ve onun o anda yanında olduğunu bilmeden, onu görmeden ve sesini işitmeden bütün bu ifadeleri söyleyecek olsa, yine yeminini yerine getirmiş sayılmaz; çünkü böyle bir durumda söylemiş olduğu sözler, muhatabına hitap niyeti ile söylenmemiş olduğu için, bir konuşma ve hitap sayılmaz. Yine aynı kişi bu ifadeleri, söz konusu şahsın yanında ve gün ışığında, onu gördüğü bir ortamda söylese, fakat bunları söylerken kalbinde ve aklında başka düşünceler bulunuyor olsa, yine yeminini yerine getirmiş sayılmaz.

Namazda Fatiha Sûresi'nin okunmasının maksadının Allah'a hamd etmek, O'na ta'zim ve senâda bulunmak, karşısında huşû' bildirmek ve dua etmek olduğu hususunda herhangi bir kuşku yoktur. Kul Namazda bunları okuduğu esnada kalbi gafletle dolu ise, ilahî isimler ve sıfatlar hakkında hiçbir marifet ve müşahede sahibi değilse¹⁴ ve Fatiha Sûresi'ni sadece telaffuz ediyor, bir ağız alışkanlığı gibi tekrarlıyorsa; o zaman onun bu yaptığı şey, kalbi nefsin kötülüklerinden ve karanlıklarından arındırmak, imanı kalbe sapsasağlam yerleştirmek üzere farz kılınmış olan Namaz ibadetinin maksadından fersah fersah uzaktır. İşte bu söylediklerimiz, kıraat ve zikir rükünlerinin manevî incelikleri ile ilgili yönlerdir. Çünkü kıraat ve zikir rükünlerinin sadece sözlü olarak yerine getirilip fiilî olarak ihmal edilmeleri, kabul edilir bir şey değildir.

Rükû ve secde rükünleri ise Allah'ı ta'zim için yapılırlar. Bu bakımdan kulun gaflet içinde Allah'ı ta'zim etmesi, secde ve

14 Bkz: İthâfu's-Sâde

rükû ile O'na kulluk etmesi mümkün olsaydı, o zaman bir kişinin, önüne konulmuş olan putun karşısında, farkında olmadan eğilmesi ya da Namazda karşısında yer alan duvarın önünde eğilmesi de bir ta'zim ve kulluk sayılırdı ki, böyle bir şey mümkün değildir. O halde rükû ve secde rükünlerinden "ta'zim" maksadını çıkardığımız zaman, geriye sadece eğilip kalkmak kalır ve bunu yapmanın da, imtihan sayılacak bir zorluğu yoktur. Kaldı ki Hz. Peygamber^(sav), bu rükünlerin toplamı olan Namazın "*dinin direği*" ve "*İslam ile küfür arasındaki ayrım*" olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Namaz ibadeti Hacc'dan ve diğer ibadetlerden öncelikli kabul edilir. Hatta bu ibadet, "*Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, fakat sizin takvanız (yani kalbe hâkim olan ve onu ilahî emirlere bağlı kalmaya sevk eden sıfat) Allah'a ulaşır*"^(Hac, 22/10) âyeti ile ifade buyrulan ve malın eksiltilmesi sûretiyle nefisle mücâhade/mücadele anlamına gelen Kurban ibadetinden bile önceliklidir.¹⁵

Kanaatimce Namaz ibadetine bu kadar önem verilmesinin sebebi, bu ibadetin sadece zahirî şekli ve hareketleri değil, bu hareketlere izafe edilen "münâcât maksadı"dır. Zira Namaz ibadetinin sadece zahirî rükünlerini yerine getirmekte bir zorluk, bir maharet yoktur. Bu ise, bu rükünleri yerine getirirken kalp huzurunun (kalbin bütünüyle Allah'a yönelmesinin) şart olduğunu gösterir.

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir; "Namazda kalbin bütünüyle Allah'a yönelmesini şart koşmak ve aksi durumda Namazın batıl olacağına hükmetmekle fıkıh âlimlerinin görüş birliğine (icmasına) muhalefet etmekteisin, çünkü onlar bunu, yani kalbin yönelmesini (niyeti) sadece iftitah tekberi esnasında şart koşmuşlardır." Bu itiraza cevaben şöyle deriz:

15 Metinde "*bel ed-dahâya...*" ifadesiyle başlayan bu cümle, bir sonraki cümleden sonra yer alıyor olmakla beraber, çeviride anlam akışını sağlamak üzere bu cümleyi son cümlelerin önüne aldık.

Fıkıh âlimleri ibadetlerin batınî yönleri ile değil, sadece zahirî yönleri ile ilgilenirler; kalbî yönlere ve ahiret yoluna ilişkin yönlere değil, dinin zahir hükümlerinin bedenî olarak ifa edilmesine bakarlar.

İbadetlerin zahirî şartlarına uygun bir şekilde yerine getirilmiş olması ahiret sevabı için yeterli midir yoksa değil midir konusu ise, fıkıh ilminin çerçevesine dâhil değildir. Kaldı ki kalbin tamamen Namaza yönelmesinin iftitah tekbiri dışındaki rükünlerde şart koşulmaması hususunda büyük fıkıh âlimlerinin icma etmiş olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Nitekim Ebu Talib el-Mekkî'nin (öl. 1006) *Kûtu'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı) adlı eserinde Süfyan-ı Sevrî (öl. 778) kanıyla Bısr b. el-Hars el-Hâfî'den (öl. 841) rivâyet ettiğine göre Bısr şöyle demiştir; *"Huşu' sahibi olmayanın Namazı fasit olur."*

Yine Hasan-ı Basrî'nin (öl. 728) şöyle dediği rivâyet edilmiştir;

"Kalb huzurunun olmadığı her Namaz, kılan kişiye ilahî rahmetten ziyade ilahî cezayı celbeder."

Ebu Talib el-Mekkî (öl. 1006), Muaz b. Cebel'in şu sözünü rivâyet eder;

"Namazda iken sağındaki ve solundaki kişinin kim olduğunu fark eden kimse, Namaz kılmamış olur."

Yine Hz. Peygamber'in^(sav) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir;

"Kul öyle Namaz kılar ki, kıldığı Namazın altında biri, hatta onda biri kadar bile sevap kazanamaz. Kula kıldığı Namazdan sadece anlayıp idrak ettiği kadar pay düşer."¹⁶

Bu söz Hz. Peygamber'den^(sav) başka biri tarafından söylenmiş olsaydı bile, bir mezhep olarak kabul edilir, nazar-ı

16 Ebu Davud, 796

itibara alınırđı. Böyle olmayıp da bizzat Hz. Peygamberden^(sav) nakledilmiş olduğu halde, nasıl olur da kabul edilmez ki?!

Abdülvahid b. Zeyd (öl.802) şöyle demiştir;

“Âlimler, kişinin Namazından ancak anladığı kadarının, yani şuurlu bir şekilde kıldığının onun sevap hanesine yazıldığı hususunda ittifak etmişlerdir.”

Görüldüğü gibi Abdülvahid b. Zeyd (öl.802) kalp huzuru-
nun Namaz boyunca şart olmasının icma ile sabit olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta takva sahibi fıkhî âlimlerinden nakledilen rivâyetler sayılamayacak derecede çoktur. Dolayısıyla bu konuda yapılacak en doğru şey, şer’î delillere müracaat etmektir. Bu şartın gerekliliğini bildiren rivâyetler gayet açık ve çoktur.

Buna rağmen ibadetlerin zahirî olarak yerine getirilmesi ile ilgili olarak verilecek fetvâ, avâm-ı nâsın (toplumun genelinin) bu konulardaki eksikliğini de göz önünde bulundurmak sûretiyle verilmelidir. Dolayısıyla her insana, Namaz boyunca kalp huzurunu muhafaza etmesi, her an kalbini Namaza yöneltmiş olması şart koşulamaz; çünkü böyle bir şey küçük bir azınlık dışında, diğer insanların yerine getiremeyeceği bir husus, taşıyamayacağı bir yükür. İşte böyle bir zarurettten dolayı, herkes için Namaz boyunca bütün kalbini Namaza hasretmeyi (kalp huzurunu) şart koşmak mümkün olmasa bile; en azından “kalp huzuru” sayılabilecek asgari bir süre içinde bu durumu gerçekleştirmenin, yani bir an için bile olsa kalbi bütünüyle Namaza hasretmenin şart koşulması kaçınılmazdır. Bunun için en uygun an ise, Namazın başlangıcı olan iftitah tekbiri anıdır. Bu yüzden biz de bu mükellefiyeti sadece bu anda kalp huzuru taşımakla sınırlı tuttuk.

Bununla beraber yine de bütün Namaz boyunca gaflet içinde olan kimsenin halinin Namazı tamamen terk etmiş kimsenin halinden farklı olmasını ümit ederiz. Zira bu kişi, hiç

olmazsa Namaz ibadetini zahirî olarak yerine getirmiş ve bir an (iftitah tekbiri anı) da olsa kalp huzuruna sahip olmuştur. Bu ümidimiz boş bir ümit değildir, zira biliyoruz ki, abdestsiz olduğu halde unutarak Namaz kılan kişinin Namazı Allah katında geçerli olmamakla beraber o kişiye yine de yerine getirmiş olduğu fiilden dolayı bir sevap verilir. Elbette bu noktada kusuru ve özrü de hesaba katılır. Fakat bütün bu ümitlerimize rağmen yine de bu kişinin (abdestsiz Namaz kılan kişinin) halinin, Namazı hiç kılmayan kişinin halinden daha beter olmasından da endişe edilir. Nitekim efendisinin huzurunda hizmete koyulan, fakat bu arada onun huzurunda bulunmanın gerektirdiği edebi ihlal eden ve o makamı hakir gören gafil kimsenin durumu, efendisine hiç hizmet etmeyen kimsenin halinden daha beterdir.

İşte bu şekilde insanı korkuya ve ümide sevk eden sebepler çatıştığı ve durumun tehlike arz ettiği anlarda ihtiyatlı davranmakla serbest hareket etmek arasında seçim yapmak sana kalmaktadır. Bununla beraber fıkıh âlimlerinin gaflet hali ile birlikte kılınan Namazın sahih oluşuna dair verdikleri fetvaya muhalefet etmek de istemem. Zira daha önce dikkat çektiğim gibi, onların verdikleri bu fetvalar, bizzat "*fetva'nın tabiatından*" kaynaklanan bir zorunluluktur.

Doğrusu Namazın sırrını bilen, bu ibadetin Allah'la başbaşa olup O'nunla konuşma (münâcât) olduğunu ve bunun ancak kalp huzuru ile mümkün olacağını anlayan¹⁷ kimse, gaflet halinin Namaza zıt düştüğünü de bilir.

Bu hususa değindikten sonra burada bu kadarıyla yetinelim, zira bu söylediklerimiz az olsa da, ahiret yoluna koyulmayı talep eden kimseler için yeterlidir. İşi gücü tartışma olan kimseleri ise, burada muhatap almak istemiyoruz. Hâsıl-ı kelam;

17 Bkz: İthâfu's-Sâde

kalbin tamamen Namaza hasredilmesi, Namaz ibadetinin özüdür, ruhudur.¹⁸

Kısacası kalp huzuru, Namazın ruhudur. Bu ruhun Namazdan büsbütün ayrılmaması için, en azından iftitah tekbiri esnasında kalp huzurunun bulunması gerekir. O anda da bu huzur yoksa Namazın ruhu helak olmuş, özü kaybolmuş demektir. Bu kalp huzuru, Namazın rükünlerinde ne ölçüde mevcut ise, Namazın ruhu da o ölçüde rükünlere sirâyet eder. Canlı oldukları halde ölü gibi hareketsiz duran nice varlıklar vardır! İşte bütün Namazı boyunca gaflet içinde olup da sadece iftitah tekbiri esnasında kalp huzurunu taşıyan kimsenin Namazı da, canlı olduğu halde hareketsiz duran bu varlıklara benzer. Allah'tan cümlemize yardım ve inâyet etmesini niyaz ederiz.

Namaza Hayat Veren Manevî Hususlar

Namaza hayat veren manevî hususları detaylı bir şekilde anlatmak oldukça uzun sürer, bu yüzden burada altı önemli hususa değinmekle yetineceğiz. Bu altı husus şunlardır;

- 1-Kalp huzuru (kalbin Namaza hasredilmesi)
- 2-Tefehhüm (anlayış)
- 3-Ta'zim
- 4-Heybet
- 5-Recâ/Ümit
- 6-Hayâ

Şimdi bu altı hususu detaylıca ele alıp bunların ortaya çıkış sebeplerini ve elde edilmiş yollarını inceleyelim.

1-Kalp huzuru: Bununla kast ettiğimiz şey, kalbin dil ile söylenen sözlerden ve fiilen yapılan işlerden başka şeylerle

18 Bkz: İthâfu's-Sâde

meşgul olmaması, başka şeylerden uzaklaşıp söylenen söze ve yapılan işe yoğunlaşması, söylenen sözlerin ve yapılan işlerin kalple birlikte icra edilmesi, o esnada kalbin başka yerlerde dolaşıyor olmamasıdır.

İnsanın aklı, yapmakta olduğu şeyden uzaklaşmış olsa bile, kalbinde hâlâ o şeyle ilgili bir iz ve etki bulunuyorsa ve kalbi büsbütün o fiilden gafil durumda değilse, kalp huzuru hâsıl olmuş demektir.

2-Tefehhüm: Söylenen sözlerin manalarını anlamak (tefehühüm), kalp huzurunun da ötesinde bir durumdur. Kalp bazen sadece söylenen sözlere yönelmiş, ama onların anlamlarına yönelmemiş olabilir. İşte bizim “tefehühüm” ifadesi ile kastettiğimiz şey, kalbin bu yönelişinin (kalp huzurunun) lafızların anlamlarını da kapsamasıdır. Bu, insanların derece itibariyle birbirlerinden farklılık arz ettikleri bir makamdır, zira Namazda okunan Kur’an âyetlerinin ve tesbihât ifadelerinin manasını anlama hususunda insanlar müşterek değildirler. Ayrıca Namaz kılan kimsenin o esnada keşf yolu ile sahip olacağı, fakat ondan önce kalbinde hazır bulunmayan nice anlamlar ve yüce irfanî bilgiler vardır! İşte Namaz bu açıdan insanı kötülüklerden ve günahlardan uzaklaştırıcıdır. Çünkü Namaz insanın birtakım hususları anlamasını sağlar ve anladığı bu hususlar da insanı kötülüklerden ve günahattan zorunlu olarak uzaklaştırır.

3-Ta’zim: Bu ise, kalp huzurunun ve tefehühümün de ötesinde bir durumdur. Örneğin bir kimse, kölesine hitap ederken söylediği söze kalbi ile yönelmiş, (kalp huzurunu sağlamış) ve söylediği sözün anlamını kavramış (tefehühüm) olsa bile, kölesine herhangi bir ta’zimde bulunmaz. Ta’zim bütün bu hususlara ilave, ayrı bir husustur.

4-Heybet: Heybet de ta’zimden öte, onun ardından gelen bir husustur. Hatta heybet, ta’zimden kaynaklanan bir korkudur.

Çünkü korkmayan kimsenin herhangi bir heybet duygusuna sahip olduğu söylenemez. Diğer taraftan bir akrepten, kötü huylu bir kimsenin fiillerinden veya benzer bir kötülükten korkmak da “heybet/mehabet” diye isimlendirilmez. Aksine, ancak yüce bir sultandan korkmak heybet kelimesi ile ifade edilebilir. Dolayısıyla heybet, kaynağında yüceltme duygusu (iclâl) bulunan korkudur.

5-Recâ/Ümit: Bu ise, hiç kuşku yok ki, heybet vasfı üzerine bina edilen, ondan sonra gelen bir vasıftır. Nitekim bir hükümdardan korkan, ona ta’zim gösteren ve onun karşısında heybet/mehabet duygusuna kapılan nice kimseler vardır ki, bu davranışlarına karşılık o hükümdardan bir ödül beklemez, bir şey ümit etmezler. Kul ise Namazında, herhangi bir kusuru halinde ilahî cezadan korktuğu gibi, Allah’ın sevabını da ümit etmelidir.

6-Hayâ: Hayâ, bütün bunların üzerine bina edilen bir husustur. Zira hayânın dayanağı, kişinin kendi kusurunu hissetmesi, yerine getirmesi gereken şükürde noksanlığı olduğunu fark etmesi, Allah tarafından görülen bir günah işlemiş olduğunu düşünmesidir. Neticede insan herhangi bir kusur veya günah hissine kapılmadan da ta’zim, Allah korkusu ve recâ/ümit hususlarını yerine getirebilir.

Bu altı hususun sebeplerine gelince;

1-Kalp huzurunun sebebi himmettir,¹⁹ çünkü kalbin himmetine tâbidir, yani neye önem verir ve himmetini yöneltirsen, kalbin ister istemez ona yönelir, orada hazır olur. Kalbin karakteri budur, o himmete âmâde kılınmıştır. Namaz kılan kimsenin kalbi Namaza yönelmemiş ise (kalp huzuru yoksa),

19 Tasavvuf erbabına göre himmet; kulun kendisini veya başkasını bir hayra ulaştırmak, bir şerden korumak veya bir kemâli ele geçirmek için bütün manevî gücünü kullanarak kalbiyle Cenab-ı Hakk’a yönelmesidir. (Cürca-ni)

bu durumda o kişinin kalbi boş değildir, aksine kişinin himmeti (dikkati) hangi dünyevî işe yönelmiş ise kalbi de ona yönelmiş durumdadır. Bu durumda kalbi Namaza yönlendirmenin tek yolu, himmetin Namaza yönlendirilmesidir. Himmetin dünyevî şeylerden Namaza yönelmesi ise; ancak farz olan Namazın eda edilmesinin himmetsiz mümkün olmayacağına ortaya konulmasıyla, yani ahiret diyarının dünyadan daha hayırlı ve baki olduğuna ve Namazın da bu hayırlı diyarı kazanmanın vesilesi olduğuna dair iman ve tasdik ile mümkün olur. Bu bilgiye bir de dünyanın ve dünyevî kaygıların basitliği ilave edilirse, bütün bunların toplamından, Namaz esnasında kalbin tamamıyla Namaza yönelmesi hâsıl olur. Nitekim aslında sana gerçek anlamda fayda veya zarar veremeyecek olan bir sultanın huzurunda bulunduğun zaman da, işte bu duygularla kalbin ona yönelir.

Eğer melikler meliki, sultanlar sultanı olan ve bütün mülkün hükümranlığına sahip olan, yegâne fayda ve zarar verici olan Allah'ın huzurunda münâcât halinde iken kalbin O'na yönelmiyorsa, bu durumun iman zayıflığından başka bir sebebi olduğunu düşünüyem deme! Derhal imanını kuvvetlendirmeye çalış! İmanın nasıl kuvvetlendirileceği hususu ise, başka yerlerde tafsilatlı olarak açıklamış olduğumuz bir konudur.

2-Tefekkürün sebebi; kalp huzurunun ardından düşüncenin yoğunlaşması ve zihnin anlamları idrak etmeye yönelmesidir. Bunun kazanılması için gerekli olan şey de, tıpkı kalp huzurunun kazanılması için gerekli olan şeylerde olduğu gibi, aklı meşgul eden şeyleri def etmeye koyulmak, fikri ve himmeti yoğunlaştırmaktır. Kalbe musallat olan meşgaleleri ortadan kaldırmanın yolu, bu meşgalelerin beslendiği kaynağı kurutmak, yani düşünceleri cezbeden sebepleri ortadan kaldırmaktır. Bu sebepler ortadan kaldırılmadıkça düşünceler de onlardan uzaklaştırılmaz. Kim bir şeyi severse onu çok zikreder, sevilen şeyin çokça zikredilmesi kalbe hâkim olur ve

onun üzerinde tesir eder. İşte bunun gibi, Allah'tan başkasını seven kimsenin Namazı da o sevdiği şeye dair düşüncelerden tamamen temizlenip saf ve ârî olmaz.

3-Ta'zim ise kalpte bulunan bir hal olup iki hususta marifet sahibi olmaktan kaynaklanır. Bunların biri Yüce Allah'ın azamet ve celali hakkındaki marifettir ki bu marifet, imanın temellerindendir. Zira Allah'ın azametine iman etmeyen kimse, O'na ta'zimde bulunmak için nefsinı boyun eğdirmez. İkinci marifet ise, nefsin hakirliği ve kötülüğünün bilinmesi, zelim olduğunun, yani Allah karşısında küçüklüğünün ve kulluğunun bilinmesidir. İşte bu iki marifetten tam bir boyun eğmişlik ve zillet hali, Allah karşısında tevazu (inkisâr) ve huşû' durumu hâsıl olur ki buna da "ta'zim" denilir. Allah'ın azameti ve celali hakkındaki marifet ile nefsin hakirliği ve kötülüğü hakkındaki marifet birleşmedikçe ta'zim ve huşû' hali ortaya çıkmaz; zira kendisini başkalarına muhtaç görmeyen, nefsinı emniyette hisseden kimse, kendisinden başka bir varlığın azamet ve celalini biliyor olsa bile, onun karşısında huşû' ve ta'zim hali içinde olmaz, zira bu kişide henüz ta'zimin ikinci karinesi, yani nefsin hakir ve kötü olduğuna dair marifet ortaya çıkmamıştır.

4-Heybet ve korku da, nefsin Allah'ın kudreti, egemenliği, iradesinin nüfuzu ve diğer her şeyin O'nun nazarındaki küçüklüğü ve önemsizliği hakkındaki marifetten neşet eder. Bu marifete ulaştığında nefis şunu idrak eder ki Allah, gelmiş geçmiş herkesi helak edecek olsa bile, bu durum O'nun egemenliğini zerre kadar dahi eksiltmez. Bunun yanında bu nefis, peygamberlerin ve veli kulların başlarına gelen musibetleri ve belaları inceler ve sultanların yaşadığı zorlukların aksine bu kimselerin, söz konusu zorlukları def etme kudretine sahip oldukları halde bu belaları yaşamış olduklarını mütalaa eder. Netice itibariyle insanın Allah hakkındaki ilmi arttıkça ona karşı haşyet ve heybet duyguları da artar.